

TUVA TÜRKÇESİNDEKİ ARAPÇA ALINTILAR ÜZERİNE NOTLAR

NOTES ON WORDS BORROWED FROM ARABIC IN TUVINIAN LANGUAGE

Salih Mehmet ARÇIN*

ÖZ: Her dilin söz varlığında mevcut bulunan alıntı sözcükler dil toplulukları arasındaki çeşitli etkileşimlerin sonucudur. Dil toplulukları arasındaki dil içi veya dil dışı ilişkiler, alıcı dil ve verici dil bağlantısının kurulmasına neden olur. Alıcı ve verici dil ilişkileri bazen doğrudan iki dil arasında tesis olurken bazen de iki dilin arasında başka bir aracı dilin vasıtasıyla teşekkül etmektedir. Bu açıdan çalışmamızda, Sibirya Grubu Türk lehçelerinden Tuva Türkçesindeki Arapça alıntı sözcüklerin durumu incelenecektir. İnceleme yapılırken araştırma nesnesi olarak Tuva Türkçesindeki ESTY-I, ESTY-II, ESTY-III, ESTY-IV, TSTY-I, TSTY-II, TuvRS, TW adlı eserlerden taranan ve Arapça olduğu tespit edilen sözcükler Tuva Türkçesine doğrudan giren alıntılar veya bir ya da daha fazla aracı dil vasıtasıyla giren alıntılar olarak tahlil edilecektir. Araştırma nesnesi olarak Tuva Türkçesindeki Arapça alıntı sözcükler analiz edilip yorumlanacağından bu çalışmada tanımlayıcı nitel bir yöntem kullanılmıştır. Tarama neticesinde Tuva Türkçesinde Arapça kökenli 12 sözcük tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu sözcüklerin Tuva Türkçesine giriş şekillerinin **(I)** Arapça >> Moğolca (Moğol dilleri) >> Tuva Türkçesi; **(II)** Arapça >> Rusça >> Tuva Türkçesi; **(III)** Arapça >> Türk lehçeleri (?) >> Tuva Türkçesi; **(IV)** Arapça >> ? >> Tuva Türkçesi biçiminde olduğu görüşüne ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuva Türkçesi, Arapça, alıntı sözcük, dil ilişkisi, etimoloji.

ABSTRACT: In the vocabulary of every language, words borrowed from other languages result from various interactions between linguistic communities. Intra-linguistic or extra-linguistic relations between such communities lead to a connection between the borrowing and the lending language. Indeed, relations between these two languages are sometimes directly established, and sometimes by an intermediary language between the borrowing and the lending language. In this regard, this study will explore Arabic words in Tuvian language, a Siberian Group Turkish dialect. The research object of the study will consist of a detailed analysis of Arabic words in Tuvian language borrowed directly or by means of an intermediary language. These words are scanned through in the following works: ESTY-I, ESTY-II, ESTY-III, ESTY-IV, TSTY-I, TSTY-II, TuvRS and TW. The study benefits from a descriptive qualitative method since Arabic words in Tuvian language will be analyzed and interpreted as the research object. As a result of the review, 12 Arabic words were found in Tuvian language. Conclusively, it was found that the way these words entered Tuvian language were as follows: **(I)** Arabic >> Mongolian (Mongolian languages) >> Tuvian language; **(II)** Arabic >> Russian >> Tuvian language; **(III)** Arabic >> Turkish dialects (?) >> Tuvian language; **(IV)** Arabic >> ? >> Tuvian language.

Keywords: Tuvian Language, Arabic, Borrowed Words, Language Relations, Etymology.

* Dr. Öğr. Üyesi-Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
/ Denizli-saliharcin@gmail.com(Orcid: 0000-0002-9337-0611)

This article was checked by Turnitin.

Giriş

Tuva Türkçesindeki alıntı sözcükler üzerine yapılan incelemelere bakıldığında söz konusu lehçedeki Arapça alıntılarının özel olarak tetkik edilmediği tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili daha çok diğer Sibirya Türk lehçelerindeki ya da Sibirya'daki diğer dillerdeki alıntı Arapça sözcükler incelenirken Tuva Türkçesinin de verilerine dikkat çekilmiştir. Bu tarz çalışmaların dışında Tuva Türkçesinin etimoloji sözlüğünde de Tuva Türkçesindeki Arapça kökenli sözcükler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ancak Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılar, bu alıntılarının doğrudan Arapçadan alıntı olup olmadığı veya hangi aracı diller vasıtasıyla alıntılandığı ile ilgili literatürde müstakil bir çalışma eksikliği mevcuttur.

Şimdiye kadar Tuva Türkçesindeki Arapça alıntı sözcüklerle ilgili dolaylı yoldan yapılan çalışmalara bakıldığında, Marek Stachowski'nin "Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türksprachen" (Stachowski, 1992-93: 247-259) adlı makalesi bu konudaki ilk çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu makalede Stachowski, Güney Sibirya Türk dillerindeki Farsça ve Arapça kökenli sözcükleri incelemiş ve Tuva Türkçesindeki Arapça kökenli şu sözcükleri işaretlemiştir: *araga*, **xat*, *mal*, *xalyp*, *savañ*, *tavak*, *däm*. Yine Stachowski'nin "Arabische Etymologien in Der Geschichte der Jakutischen Wortforschung" (Stachowski, 1995: 125-132) adlı makalesinde, bir önceki çalışmasında da işaretlediği, Arapça kökenli *araga* sözcüğü kaydedilmiştir. Son olarak Stachowski'nin "Arabische Lehnwörter In Den Jenissej-Sprachen Des 18. Jahrhunderts Und Die Frage Der Sprachbünde In Sibirien" (Stachowski, 2006: 156) adlı makalesinde, önceki çalışmalarında kaydetmediği Tuva Türkçesindeki *xeden* sözcüğünü Arapça alıntı olarak tanımlamıştır. Bunun yanında yine aynı çalışmada daha önceki çalışmalarında kaydedilen *araga*, *mal* ve *xat* sözcükleri de ele alınmıştır.

Konumuzla ilgili olarak Stachowski'nin çalışmalarından başka Marzanna Pomorska'nın "Arabic loanwords in Chulym" (Pomorska, 2005: 141-147) adlı makalesi Çulum Türkçesindeki Arapça alıntı sözcüklerle ilgili dolaylı yoldan bilgiler sunan bir incelemedir. Söz konusu bu makalede, Pomorska tarafından Çulum Türkçesindeki Arapça kökenli sözcükler tetkik edilmiştir. Pomorska, Çulum Türkçesindeki Arapça alıntılarını işaretlerken aynı sözcük Tuva Türkçesinde de varsa söz konusu sözcükleri göstermiştir. Pomorska'nın Tuva Türkçesinde işaretlediği Arapça kökenli sözcükler şunlardır: *araga* ~ *aragy*, *mal*, *tavak*.

Stachowski ve Pomorska'nın çalışmalarında, diğer Sibirya Türk dillerindeki Arapça alıntılar incelenirken Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılar asıl araştırma nesnesi olmadığı için dolaylı yoldan söz konusu edilmiş ve Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılar ayrıntılı bir şekilde tetkik edilmemiştir. Bu sebeple biz bu çalışmamızda Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılarını konu edindik. Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılarını tanımlamak için

ESTY-I, ESTY-II, ESTY-III, ESTY-IV, TSTY-I, TSTY-II, TuvRS, TW¹ adlı eserleri taradık. Bu taramamız neticesinde 12 Arapça alıntı sözcük tespit ettik. Bu alıntı sözcüklerden beşi Stachowski'nin listesinde; dokuzu da Pomorska'nın listesinde işaretlenmemiştir. Tespit edilen Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılar aşağıda sunulan listede gösterilmiştir:

Tablo 1. Tuva Türkçesindeki Arapça Alıntı Sözcükler Listesi ²				
	Arapça sözcük	Stachowski	Pomorska	Arçın
1	Arapça <i>hâdir</i>	-	-	adır
2	Arapça 'araq	<i>araga</i>	<i>araga ~ aragy</i>	araga
3	Arapça <i>fatil</i>	-	-	bilda
4	Arapça <i>hatt</i>	<i>xaçu</i>	-	haçı
5	Arapça <i>qālab, qālib</i>	<i>xalyp</i>	-	halıp
6	Arapça <i>kattān</i>	<i>xeden</i>	-	keden
7	Arapça <i>māl</i>	<i>mal</i>	<i>mal</i>	mal
8	Arapça <i>māta</i>	-	-	mat
9	Arapça <i>şābūn</i>	<i>savaņ</i>	-	savaņ
10	Arapça <i>şariba (şurb)</i>	-	-	sirop
11	Arapça <i>sultān</i>	-	-	sultan
12	Arapça <i>tabaq</i>	<i>tavak</i>	<i>tavak</i>	tavak

Kaynak: Stachowski 1992-93, Stachowski 1995, Stachowski 2006, Pomorska 2005.

Çalışmamızda, üstteki listede gösterilen Tuva Türkçesindeki Arapça alıntılar, Tuva Türkçesine giriş yolları açısından tahlil edilmiştir:

1.1. adır [адыр] “bir dakika bekle, bekle, şimdi!, bir dakika!”: Arapça *hâdir* “present; attending; the present (time); prepared; ready; settled, sedentary, resident, village or town dweller, not nomadic (...)” (Wehr 185) >> Tuva Türkçesi *adır* II “bir dakika bekle, bekle, şimdi!, bir dakika!” (ESTY-I 61); *adır, adıram* “bekle, dur, şimdi, bak, gör” (TW 68).

Arapça *hâdir* sözcüğü birçok Türk lehçesine farklı fonetik değişikliklerle girmiştir. Özellikle Tuva Türkçesinde olduğu gibi Kıpçak Türk lehçelerinde (Tatar Türkçesi *ezér* (Öner, 1998: 19), Kırgız Türkçesi *azır* (KırTS-I 210) de söz konusu Arapça kökenli sözcük ön seste *h* sesinin düşmesiyle görünmektedir. Bu sözcüğün Moğol dillerinde ve Rusçada da tanıklanmamış olması aracı dilin muhtemelen bir Türk lehçesi olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Ancak bu noktada aracı olan bu Türk lehçesinin hangisi olduğu hususu şimdilik belirsizliğini korumaktadır. Öte

¹ Burada kısaltması verilen kaynakların tam künyesi yazının sonunda sunulmuştur.

² Listede, *Stachowski* ve *Pomorska* başlığıyla ilgili sütunda, onların kaydettiği Tuva Türkçesindeki Arapça alıntı sözcükler; tarafımızdan kaydedilen sözcükler ise *Arçın* sütununda gösterilmiştir.

yandan ilgili sözcüğün doğrudan Arapçadan Tuva Türkçesine alıntı ihtimali olamayacağı kesindir.

Bk. ESTY-I 61.

1.2. araga [apara] “ıçki, şarap, votka”: Arapça ‘*araq* “sweat, perspiration; arrack, a strong colorless, liquor made of raisins, milky white when diluted with water” (Wehr 607) >> Tuva Türkçesi *araga* “ıçki, şarap, votka” (TW 76), *araga* “araka (süt votkası), şarap; votka, alkol” (ESTY-I 126).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *araki* (< Arapça) “votka” (ATs. 27), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *araki* “votka, şarap gibi alkollü içki” (TAS 6); Hakas Türkçesi *arağa* (< Arapça ‘*araqî*) “ıçki, raki, şarap” (HTs. 46); Şor Türkçesi *araga* ~ *aragy* “ıçki, raki, şarap” (Stachowski, 1992-93: 253); Tofa Türkçesi *araha* “şarap, votka” (TofRS 12); Yakut Türkçesi *arığı* “alkollü içecek, şarap” (STBT-I 566-567), *arığı* “şarap, şarapla ilgili” (Vladimirtsov, 1930: 75).

Arapça kökenli bu sözcük sadece Sibirya Türk lehçelerinde değil, birçok Türk lehçesinde görülmektedir.³ Hatta bu sözcük Moğol ve Mançu dillerinde de kullanılmaktadır. ESMY’de *ARAKI* [**araqî*: (**ara-qî*)] maddesinde bu sözcüğün Halhaca, Buryatçada *arxi*; Kalmukçada *ark*, Dagurcada *arigi* (*arig*) “şarap, votka” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir. Ancak Moğolca *arağa*’nın görünüşünün zor olmasına rağmen Arapça olarak düşünüldüğü bilgisi verilmiştir. Yine aynı çalışmada *arağa* (**ara-ğa*) maddesinde şu bilgiler verilmiştir: Halhaca, Kalmukça *arz*, Buryatça *arza* “arza (iki kez damıtılmış süt votkası). Mançuca *arjan* “süt votkası” biçimine de atıfta bulunulmuştur (ESMY-I 52-53).

Vladimirtsov’un “Moğolcadaki Arapça Kelimeler” adlı makalesinde ele alınan sözcüklerden birisi de *araki* “votka, kırmızı votkası, şarap” sözcüğüdür. Bu sözcüğün Moğolcanın çeşitli kollarındaki görünümleri verildikten sonra kökeninin Arapça (< Arapça ‘*araq* “terleme, buharlaşma, hurma eksüdası”) olduğu ve söz konusu sözcüğün birçok Doğu ve Batı dillerinde çeşitli görünümüyle mevcut olduğu belirtilmiştir. Ancak Vladimirtsov ‘*araqî* formunu, Arapça kökenli kabul etmekle birlikte bu biçimin Arapçada çok seyrek görüldüğünü ve Moğolca biçimlerde (diğer Moğol dillerinde) görülen sondaki ünlünün sözcüğün orijinalinden ziyade Türk çevresi, yani Türk dilleri aracılığıyla Moğolcaya giren bir form olduğunu ifade eder. Vladimirtsov’un dikkat çektiği ikinci husus ise Moğolcadaki *araja* ~ *araja(n)* formunun köken olarak Moğolcaya ait olduğuyken, *araki* (< **ara-qî* < Arapça ‘*araq*) biçiminin ise Arapça kökenli olduğudur (Vladimirtsov, 1930: 75-76). Bu açıdan ESMY’de görünüşünün zor olmasına rağmen Arapça olarak düşünülen *arağa* biçimiyle ilgili tam tersi bir değerlendirme Vladimirtsov tarafından ortaya konulmuş ve bu sözcük Moğolca kökenli olarak tasarlanmıştır.

³ Bu sözcüğün diğer Türk lehçelerindeki görünümleri için bk. (ESTYa-I 166).

Öte yandan Arapça kökenli bu sözcük Rusçada da tanıklanmaktadır: *araka, araki* “süt votkası” (ESRY-I 82-83).

Bu sözcük her ne kadar Moğol dillerinde ve Rusçada tespit edilse dahi eldeki dillik veriler sözcüğün hangi dil aracılığıyla Tuva Türkçesine geçtiğini kanıtlayacak düzeyde değildir. Bu sebeple Arapça alıntı olan bu sözcüğün hangi aracı dil vasıtasıyla Tuva Türkçesine geçtiği konusu şimdilik belirsizdir.

1.3. *bilda* [былда] “fitil”: Arapça *fatīl* “twisted, twined, entwined, plaited, wreathed, wound, woven, coiled; (pl. *āt, fatā’il*) wick; gauze tampon; fuse, slow match, match cord; *fatīla* pl. *āt, fatā’il* wick; filament of a light bulb” (Wehr 695) >> Tuva Türkçesi *bilda* “tutuşturucu fitil” (ESTY-I 329), (TuvRS 130), (TSTY-I 342).

ESTY’de *bilda* “tutuşturucu fitil” şeklinde işaretlenen sözcük Kırgız Türkçesinde *milte* [милте] “fitil; zıh”, Yeni Uygur Türkçesinde *pilte* [пилтэ] “fitil (lamba)”, Azerbaycan Türkçesinde *pilte* [пилтэ] “fitil; bükülmüş iplik veya pamuk yünü”; Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *milta* [мылта] “fitil, silah fitili” (RSI. IV, 2114)⁴, Sibiryaya Tatar Türkçesinde *milta* [мылта] “fitil” (RSI. IV, 2159) ve Özbek Türkçesinde *pilta* [пилта] “fitil” biçimleri ile karşılaştırılmıştır. Aynı kaynakta, bu sözcük için bazı araştırmacıların Türkçe *milte* vd. eş değer biçimler olmasına rağmen Farsça (Farsça *fatīla* “fitil”) kökenli olduğuna inandıkları dile getirilmiştir. Ayrıca bu sözcüğün Yazılı Moğolcada *bilta* “fitil”, Moğolcada ise *byalt* [бялт] “fitil; piston, kapsül” biçiminde geçtiği vurgulanmıştır. Ayrıca, ESTY’de Tuva Türkçesi *bilda* biçiminin artdamaksıl bir görünüşe sahip olduğu için diğer Türk lehçelerindeki eş değer biçimlerden kökensel olarak farklı bir yapıda (Teleüt ağzındaki *milta* hariç) olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna göre de *bilda*, *milta* biçimleri Mongolizmi temsil etmektedir ve bu biçimler Moğolca *bilta*’dan teşekkül etmiştir (ESTY-I 329).

Bu verilerden başka, Moğolca etimoloji sözlüğünde iki tane *bilta* biçimi olduğunu görmekteyiz. Birinci sözcük için İran dilinden alıntı olabileceği belirtilmiştir: BILTA¹ [иран.?). Bunun yanında bu sözcüğün Halhaca *byalt* [бялт], Buryatça *bilta* [билта], Kalmukçada *bilt* [билт] biçiminde görüldüğü ve “fitil” anlamına geldiği kaydedilmiştir. İkinci ⁰BILTA² [**bil-ta*] yapısı ise Buryatçada “через край (о переливающейся жидкости, тесте) [kenar boyunca (taşan sıvı hakkında, hamur)]” anlamına gelmekteyken (ESMY-I 90) bu sözcüğün bizim aradığımız sözcükle anlamsal olarak ilişkisinin olmadığını düşünmekteyiz. Buna rağmen birinci biçim ise Tuva Türkçesindeki *bilda* yapısının Moğolcadaki eş değeridir. Bu sözcük, bize göre ESTY’nin yazarları tarafından Mongolizm olarak sayılmasına rağmen Tuva Türkçesine Moğolca aracılığıyla giren Arapça kökenli bir sözcüktür. Burada problem, gerek ESTY’de gerekse de ESMY tarafından sözcüğün kökeninin

⁴ ESTY-I’de Radloff’un çalışmasının sayfa numarası yanlış verilmiş (doğru sayfa numarası: 2144) ve çeşitli Türk lehçelerinden tespit edilen örnekler aynı sayfa numarasında yer almamaktadır.

Farsça olarak düşünülmesidir. Aslında bu sözcük Arapça *fatīl, fatīla* köküne dayanmaktadır. Bu kökten gelen *fatā'il* “wick; filament of a light bulb [fitil; bir ampulün filamanı]” (Wehr 695) anlamıyla tanıklanmaktadır. Görüldüğü gibi aslı Arapçaya ait sözcüğün Tuva Türkçesine alıntılanmasındaki gelişiminin şöyle olduğunu düşünmekteyiz: Arapça *fatīl, fatīla* > Farsça *fatīlat, fatīla*⁵ > Moğolca *bilta* (~ Halhaca *byalt* [бялт], Buryatça *bilta* [билта], Kalmukçada *bilt* [билт]) > Tuva Türkçesi *bilda*.

Kanaatimizce sözcüğün Tuva Türkçesine geçişi Moğolca aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ancak Moğolca *bilta* biçimi ise ön seste ünsüz değişmesi (Moğolca *bilta* < Arapça *fatīl, fatīla* = *b-* < *f-*), iç seste ünlü değişmesi (Moğolca *bilta* < Arapça *fatīl, fatīla* = *-i-* < *-a-*), iç seste ünlünün düşmesi (Moğolca *bilta* < Arapça *fatīl, fatīla* = *-Ø-* < *-ī-*) ve göçüşme hadisesi (Moğolca *bilta* < Arapça *fatīl, fatīla* = *-lØt-* < *-t_l-*) ile oluşmuştur. Moğolca *bilta* yapısı ise daha sonra Tuva Türkçesine alıntılanmış ve alıntılanan bu yapı Tuva Türkçesinde iç seste ünlü değişmesi (Tuva Türkçesi *bilda* < Moğolca *bilta* = *-i-* < *-i-*)⁶ ve iç seste tonlulaşma (Tuva Türkçesi *bilda* < Moğolca *bilta* = *-d-* < *-t-*) sonucunda teşekkül etmiştir.

1.4. haçı [хачы] “sınır çizgisi”: Arapça *ḥatt* “line; stroke; stripe, streak; (railroad) line, line of communication; telephone line; frontline (mil.); furrow, ridge; handwriting; writing, script; calligraphy, penmanship” (Wehr 244) >> Tuva Türkçesi *haçı* “sınır çizgisi” (TuvRS 471).

Bilindiği gibi Türk lehçelerinde Arapça kökenli *ḥatt* sözcüğünün görünümü yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Özellikle Sibiry Türk lehçelerinde bu sözcük genel olarak “yazı, belge, mektup vd.” anlamlarında kullanılmaktadır.⁷ Ancak Tuva Türkçesindeki anlamı ise Sibiry grubundaki diğer lehçelere göre farklıdır. Bu sözcükle ilgili olarak Stachowski'nin daha önceden yapmış olduğu değerlendirmelere baktığımızda, bahsi geçen araştırmacı, Tuva Türkçesindeki *xaçu*'nun Arapça *ḥatt* “çizgi, kısa çizgi” sözcüğüne dayandığını düşünmekte ve bu sözcük için tasarımı şöyle ortaya koymaktadır: **xat* [*xaçu*'da (< **xatçu*) ‘sınır çizgisi, sınır (eski)’, *xaçuxarāl*’dan kısalmış olarak (< **xatçu xarāl *katçu karaul*) ‘sınır koruması’ < **xatçu* (< **katçu*) ‘sınır koruması’ + *karaul* ‘muhafız, nöbetçi’] biçiminde kaydetmiştir (Stachowski, 1992-93: 253). Yine aynı araştırmacı başka bir yazısında da Tuva Türkçesindeki *xaçu* sözcüğü ile ilgili değerlendirmede bulunmuştur: Tuva Türkçesi **xat* → **xatçu* ‘sınır muhafızı’ → **xatçu xaraul* >

⁵ *fatīlat, fatīla* “particles of skin rubbed off the body in the bath; a wick, a match, a fuse” (St. 908).

⁶ Bayarma Khabtagaeva'nın çalışmasında **i* sesinin Tuva Türkçesindeki temsilinin içerisinde iç seste *-i-* > *-i-* değişimi örneklendirilmiştir: LM *amidural* > Tuva Türkçesi *amidral* “life” (Khabtagaeva, 2009: 41).

⁷ Altay Türkçesi *kat* (< Arapça) “yazı, belge” (ATs. 100), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *kat* (II) “mektup, yazı, belge” (TAS 50); Hakas Türkçesi *hat* (IV) (< Arapça *hatt*) “mektup” (HTs. 156); Şor Türkçesi *kat* (I) “1. kâğıt 2. kat, tabaka. 3. sıra, dizi, takım. 4. kâğıttan yapılmış, kâğıttan” (§§ 62).

xaçuxarāl ‘sınır muhafızı’ (zamanla Tuva Türkçesindeki *xaçu* ‘sınır, sınır çizgisi’ ikincil olarak farklılaşmıştır) (Stachowski, 2006: 156).

Bu sözcüğün Tuva Türkçesine alıntılanmasında Moğol dillerinin veya Rusçanın aracılığı hususu belirgin değildir. Diğer türlü doğrudan Arapçadan bu sözcüğün Tuva Türkçesine alıntılanması da ihtimal dâhilinde değildir. Bu yönden gayet dikkat çekicidir. Aracı dilin hangisi olduğu ise şimdilik belirsizdir.

1.5. *halıp* [халып] “kapak”: Arapça *qālab, qālib* “form; mold; cake pan; model; matrix; last, boot tree, shoe tree” (Wehr 785) >> Tuva Türkçesi *halıp* “kapak” (TuvRS 465), (TTS 48).

Yunanca *kalópus* “Schusterleisten” sözcüğü Arapçaya *kālib* biçiminde geçmiştir (Stachowski, 2019: 199). Daha sonrasında Arapçadan alıntılan bu sözcük birçok Türk lehçesine girmiştir. Bunlar içerisinde Sibirya Türk lehçelerinden Altay Türkçesinde *kalıp* “1. kalıp, kurşun dökme kalıbı. 2. model” (ATs. 95); Hakas Türkçesinde *halıp* (< Arapça *qālib*) “kalıp, kurşun dökmek için biçim” (HTs. 142) ve Şor Türkçesinde *kalıp* “Kalıp; demir veya kurşuna biçim vermek üzere kullanılan araç” (§S 40) biçimleri de işaretlenmektedir.

Bu sözcüğün yayılım alanı sadece Türk lehçeleri ile sınırlı değildir. Aynı zamanda Moğol dillerinde de görünüşleri ve bu sözcükle ilgili yorumlar mevcuttur. Mesela, ESMY’de işaretlenen *qaliv 1* sözcüğünün Arapça olabileceği belirtilmiş ve bu sözcüğün Halhacada *xaliv* “tornavida”, Buryatçada *xalib* “mermi dökümü için kalıp; eritmek için bir kaşık” anlamları verilmiştir. Ayrıca, Evenkicede *kalip, kalik* biçimlerinin “mermi dökümü için kalıp”, Kırgız Türkçesi *kalıp* “form, model” biçimine de göndermede bulunulmuştur. Bu sözcüğün dışında yine ayrı bir maddede *qaliv 2* sözcüğüne yer verilmiştir. Bu sözcüğün Halhacada *xaliv* “kapak (örneğin kazan için)”, tıkaç (örneğin namlu için)” biçiminde kullanıldığına dikkat çekilmiş ve *qaliv 2* sözcüğünün *qalim 2* “kapak, üst” ile karşılaştırılması not düşülmüştür (ESMY-III 25-26).

Görüldüğü gibi bu sözcüğün Tuva Türkçesindeki anlamı Halhacadaki *xaliv* “kapak (örneğin kazan için)”, tıkaç (örneğin namlu için)” sözcüğünün anlamıyla örtüşmektedir. Buna istinaden sözcüğün Moğolca aracılığıyla alıntılandığı ikna edicidir.

1.6. *kedən* [кеден] “tuval, kaba tuval, çuval bezi, tuval çantası; keten”: Arapça *kattān* “flax; linen” (Wehr 815) >> Tuva Türkçesi *kedən* “tuval, kaba tuval, çuval bezi, tuval çantası” (ESTY-III 131), *kedən* “keten” (TW 195).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *kedən* “keten” (ATs. 103), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *kedən* “keten bezi” (TAS 52); Hakas Türkçesi *kiden* “keten bezi, çuval bezi” (HTs. 247); Şor Türkçesi *kedən* “keten” (§S 46).

TW'de Genel Türkçe *keten* sözcüğünün Arapça *kattân*'dan geldiği belirtilmiş ve M. Räsänen'in çalışmasına atıfta bulunulmuştur (TW 195). Öte yandan, yine aynı kaynakta *heden* "elbise, giysi; kumaş, keten, keten kumaş" (TW 165) biçimi de tanıklanmaktadır. Ölmez, bu sözcüğün "Arapça ?" olabileceğine göndermede bulunmuştur (TW 165). Biz de bu sözcüğün Arapça kökenli olduğuna katılmaktayız. Bize göre *heden* ile *kedem* sözcükleri aynı kökten gelmektedir. Sadece bu iki sözcük arasında ön seste *h- ~ k-* (*heden ~ kedem*) nöbetleşmesi olduğunu varsaymaktayız.

ESTY'de ise sözcüğün Arabizm kaynaklı olduğu ve birçok Türk lehçesinde tespit edildiğinden söz edilmiştir. Ayrıca, Arapça ve Farsçadan doğrudan alıntılama olamayacağından dolayı bu *kedem* sözcüğünün komşu Türk lehçeleri aracılığıyla Tuva Türkçesine geçmiş olabileceği vurgulanmıştır (ESTY-III 131).⁸

Ayrıca bk. VEWT 259a.

1.7. *mal* [мал] "küçükbaş hayvan (evcil hayvanlar), at; mecazi anlam: kaba, aşağılık biri": Arapça *māl* "property, possessions, chattels, goods; wealth, affluence; fortune, estate; money; income, revenue; assets, capital, stook, fund (...)" (Wehr 931-932) >> Tuva Türkçesi *mal* "küçükbaş hayvan (evcil hayvanlar), at; mecazi anlam: kaba, aşağılık biri" (ESTY-IV 54-55), *mal* "küçükbaş hayvan, evcil hayvanlar, at; sığır, hayvanı" (TuvRS 287), *mal* "hayvan, ev hayvanları, büyükbaş hayvan" (TW 214).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *mal* "hayvan, mal; at" (ATs. 132); Hakas Türkçesi *mal* (< Arapça *māl*) "hayvan" (HTs. 292); Şor Türkçesi *mal* "hayvan, mal" (§§ 62); Tofa Türkçesi *mal* "küçükbaş hayvan, sığır, evcil hayvanlar" (TofRS 44), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *mal* "1. hayvanlar 2. at" (TAS 71), Yakut Türkçesi *mal ~ māl* "mülk, taşınır mal, eşya" (Stachowski 1995: 132).

Bu sözcükle ilgili olarak Ölmez, Moğolca *mal* (<< Arapça *mal*) sözcüğüne atıfta bulunmuştur (TW 214). ESTY'de ise Moğolca *mal* sözcüğünün "hayvan; sığır" ve "mülkiyet, mal" anlamıyla işaretlendiği (BAMRS II, 314-315) belirtilmektedir. Tuva Türkçesindeki ve benzer diğer Güney Sibirya Türk lehçelerindeki *mal* sözcüğünün ise Moğolca alıntı olarak varsayılabilirliği kaydedilmiştir (ESTY-IV 54-55). Arapça kökenli bu sözcük Moğolca aracılığıyla Tuva Türkçesine geçmiştir. Ayrıca, Tuva Türkçesinde *mal* sözcüğünün türevleri de mevcuttur: *malçın* "çoban" (TW 214), *malda-* "hayvan otlatmak, hayvanları otlatmaya götürmek" (TW 214).

1.8. *mat* [мат] "satrançta mat": Arapça *māta* "to die; to perish; to lose life, become dead; to abate, subside, die down, let up (wind, heat) (...)" (Wehr 930) >> Tuva Türkçesi *mat* "satrançta mat" (ESTY-IV 86), (TSTY-II 336).

⁸ Ayrıca, ESTY'den öğrendiğimiz kadarıyla V. İ. Abayev, Osetçedeki *geten...* "tuval" sözcüğü için "Eski Yakın Asya kültürüne ait sözcük" olarak not düşmüştür; Sümerce *gad* "tuval", Asurca *kitinu*, Süryanice *kettânâ*, Eski İbranice *kētōnet*, Arapça *katân*, Farsça *katân* "keten, çarşaf (çamaşır)" (Abayev I, 594-595; ESTY-III 131).

Satranç terminolojisi Tuva Türkçesine büyük ölçüde Moğol dillerinden alıntılanmıştır (ESTY-IV 86). Lessing bu sözcüğü *mad* maddesinde “(satrançta) mat edilme; bozgun, yenilgi” anlamlarında kaydetmiştir (MTs. 637).

V. V. Radlov, *mat* teriminin birçok Türk lehçesinde görüldüğünü ve bu sözcüğün Arabizm olduğunu not etmiştir. Ayrıca, satrançtaki *mat* anlamının dışında bu sözcüğünün Osmanlı Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinde “felçli, yasak” anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir (RSl. IV, 2043).

M. Räsänen’in sözlüğünde ise bu sözcüğün anlamı ve eşdeğerleri RSl.’ye göre verilmiştir. Arapça *mât* sözcüğünün başlangıçtaki “er (= der König) ist gestorben” [O (kral) öldü] anlamına geldiği, daha sonra Farsça (*mât*) aracılığıyla Türkçeye alıntılanmış belirtmiştir (VEWT 330).

Arapça kökenli bu sözcük Farsça aracılığıyla Türkçeye, Türkçeden de Moğolcaya ve daha sonrasında da Tuva Türkçesine geçmiş olmalıdır. Tabii ki bu sözcük Tuva Türkçesine Moğolcadan giren bir alıntı olmasının yanı sıra Rusçanın da sözcük varlığında bu alıntı sözcük yaşamaktadır. ESRY’de *mat* maddesinde “(satrançta) oyunun sonu, kaybeden (/ kaybetmiş)” anlamlarında tanıklanmıştır (ESRY-II 579-580). Bu sebeple Rusçanın da etkisi göz ardı edilmemelidir.

1.9. *savan* [саван] “sabun”: Arapça *şābūn* “soap” (Wehr 502) >> Tuva Türkçesi *savan* “sabun” (TuvRS 360), (TSTY-II 603).

Vladimirtsov, Moğolcadaki Arapça kelimeler ile ilgili yazısında Latince *sapo* “sabun” sözcüğünün Arapçaya *şabun* “sabun” olarak geçtiğini, daha sonrasında da bu sözcüğün Arapçadan Moğol dillerine girdiğini belirtmektedir. Çinliler, Tibetliler ve bazı Türkler arasında da bilinen bu Arapça kelimeyi Moğolların kimin aracılığıyla aldığına karar vermenin çok güç olduğunu ifade eden Vladimirtsov, B. Laufer’e göndermede bulunarak onun bu sözcükle ilgili olarak ortaya koyduğu görüşlere karşı çıkmıştır. B. Laufer tüm doğu formlarının varlıkları (Latince *sapo* > *sabao* kelimesini Asya’ya yayan) için Portekizlilere borçlu olduğunu düşünmektedir, öyle ki sabun kelimesiyle de ilgili olarak da B. Laufer, Arapların kendileri çok az sabun kullandıkları için Arapça kelimenin diğer halklara nüfuz etmesinin mümkün olmadığına inanmaktadır. Vladimirtsov ise B. Laufer’in Arap ticaretinin ve Müslüman kültür dünyasından tüccarların rolünü unuttuğunu ve her halükarda, “sabun” anlamına gelen Arapça kelimenin, Portekizcenin de olduğu gibi Latinceye kadar uzandığını ve bu sözcüğün Arap tüccarlar aracılığıyla Orta Asya’ya getirildiğini varsaymanın daha doğal olduğunu belirtmektedir (Vladimirtsov, 1930: 79).

ESMY’de *sabung* maddesinde bu sözcüğün Halhaca *savan(g)*, Kalmukça *savŋ*, Buryatça (←Halhaca) *savan* “sabun” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir. Ayrıca, sözcüğün “Latince ?” olabileceğine dair kayıt düşülmüştür (ESMY-III 81). Stachowski de sözcüğün kökenini İtalyanca *sapone* “sabun”ye dayandırmaktadır. Ona göre İtalyanca *sapone* biçimi Arapçaya *şābūn* biçiminde geçmiştir (Stachowski, 2019: 289).

Tuva Türkçesindeki *savaŋ* sözcüğü, Moğol dillerindeki eşdeğerleriyle hem ses hem anlam benzerlikleri göstermektedir. Bu sebeple bu sözcük Moğolca aracılığıyla Tuva Türkçesine alıntılanmış olmalıdır.

1.10. *sirop* [сироп] “şurup”: Arapça *şariba* (*şurb*) “to drink; to sip” (Wehr 462) >> Tuva Türkçesi *sirop* “şurup” (TW 250-251), (TSTY-II 688).

TW’de sözcüğün Rusça *sirop*’tan geldiği ve ayrıntılı bilgi için Fasmer’e bakılması yönünde açıklama yapılmıştır (TW 250-251). ESRY’nin *sirop* (*sirop, surop*) maddesinde bu sözcük tanımlanmış ve Arapça kökenli *şarâb* “içecek” sözcüğünden geldiği belirtilmiştir. Ayrıca, İtalyanca *siropo* ve Fransızca *sirop* biçimleri de örneklenmiştir (ESRY-III 627).

Bu alıntı sözcüğün Rusça aracılığıyla Tuva Türkçesine girdiğini düşünmekteyiz. Ancak öзде Arapça kökenli bu sözcüğün *sirop, sirop* ve *siropı* biçimlerinde Rusçanın 17. yüzyıl metinlerinde sıklıkla görüldüğü göz önünde bulundurulursa (Çernih, 1999: 164) Rusçanın muhtemelen o dönemde Fransızcadan (*sirop*) bu sözcüğü alıntılıdığı ve daha sonrasında da Rusça üzerinden söz konusu sözcüğün Tuva Türkçesine girdiğini ifade etmek daha doğru olacaktır.

1.11. *sultan* [султан] “Bazı Müslüman ülkelerde kağanın (hükümdarın) hak ve yetkisi, bu hak ve yetkiye sahip kişi”: Arapça *sultān* “power, might, strength; rule, reign, dominion, sway; authority; mandate, authorization; legitimation – (pl. *salāṭīn*) sultan; (absolute) ruler (...)” (Wehr 422) >> Tuva Türkçesi *sultan* “Bazı Müslüman ülkelerde kağanın (hükümdarın) hak ve yetkisi, bu hak ve yetkiye sahip kişi” (TSTY-II 752).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu sözcük diğer Sibiry Türk lehçelerinden sadece Yakut Türkçesinin kaynaklarında tanımlanmaktadır: Yakut Türkçesi *sultaan* “sultan” (STBUT-IX 121).

Vladimirtsov tarafından *sultan* sözcüğüne Yazılı Moğolca döneminde İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han’ın 1305 tarihli bir mektubunda ve bundan sonraki tarihi kaynaklarda *súltà(n)* biçimiyle rastlanıldığı bilgisi verilmektedir (Vladimirtsov, 1930: 79-80).

ESRY-III’ün *sultan* maddesinde kayıtlı olan bu sözcük hakkında, Eski Rusçadan [*sultan’* (султанъ)] itibaren Rusçanın söz varlığında görüldüğü not edilmiştir ve bu sözcük Arapça-Türkçe kökenli olarak gösterilmiştir (ESRY-III 801). İlgili kaynaktan hareketle öзде Arapça kökenli *sultan* sözcüğü, Türkçe aracılığıyla Rusçaya girmiş ve bu alıntı sözcük daha sonrasında da Rusçadan Tuva Türkçesine alıntılanmış olmalıdır.

1.12. *tavak* [тавак] “tabak, kâse”: Arapça *ṭabaq* “lid, cover; plate; dish, shallow bowl; (round) tray, salver, ash tray” (Wehr 553) >> Tuva Türkçesi *tavak* “tabak, kâse” (TuvRS 402), *tavak* ~ *tabak* “tabak” (TW 270-271).

Ölmez, Moğolca *tabağ* sözcüğüne atıfta bulunmuştur (TW 270-271).

ESMY’de **TABAγ** maddesinde bu sözcüğün Halhaca *tavag*, Buryatça *tabag*; Mongourca *tabaḅ* “tabak” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir. Ayrıca, Kırgız Türkçesi *tabak* “tabak, kâse” (ESMY-III 146).

Tuva Türkçesindeki *tavak* sözcüğü, Halhacadaki *tavag* biçimiyle neredeyse eşdeğer bir görünüm sunmaktadır. Bu sebeple bu sözcük Moğolca aracılığıyla Tuva Türkçesine alıntılanmış olmalıdır.

Değerlendirme

A) Tuva Türkçesinde, Arapça kökenli 12 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin Tuva Türkçesine giriş şekillerini **(I)** Arapça >> Moğolca (Moğol dilleri) >> Tuva Türkçesi; **(II)** Arapça >> Rusça >> Tuva Türkçesi; **(III)** Arapça >> Türk lehçeleri (?) >> Tuva Türkçesi; **(IV)** Arapça >> ? >> Tuva Türkçesi biçiminde düşünmekteyiz.

(I) Arapça >> Moğolca (Moğol dilleri) >> Tuva Türkçesi		
Arapça <i>fatīl, fatīla</i>	Moğolca: Halhaca <i>byalt</i> , Buryatça <i>bilta</i> , Kalmukçada <i>bilt</i>	Tuva Türkçesi <i>bilda</i>
Arapça <i>qālab, qālib</i>	Moğolca: Halhaca <i>xaliv</i> , Buryatça <i>xalib</i>	Tuva Türkçesi <i>halıp</i>
Arapça <i>māl</i>	Moğolca <i>mal</i>	Tuva Türkçesi <i>mal</i>
Arapça <i>māta</i>	Moğolca <i>mad</i>	Tuva Türkçesi <i>mat</i>
Arapça <i>şābūn</i>	Moğolca: Halhaca <i>savan(g)</i> , Kalmukça <i>savḅ</i> , Buryatça (←Halhaca) <i>savan</i>	Tuva Türkçesi <i>savaγ</i>
Arapça <i>ṭabaq</i>	Moğolca: Halhaca <i>tavag</i> , Buryatçada <i>tabaḅ</i> ; Mongourca <i>tabaḅ</i>	Tuva Türkçesi <i>tavak</i>
(II) Arapça >> Rusça >> Tuva Türkçesi		
Arapça <i>şarība (şurb)</i>	Rusça <i>sirop</i>	Tuva Türkçesi <i>sirop</i>
Arapça <i>sultān</i>	Rusça <i>sultan</i>	Tuva Türkçesi <i>sultan</i>
(III) Arapça >> Türk lehçeleri (?) >> Tuva Türkçesi		
Arapça <i>kattān</i>	Türk lehçeleri (?)	Tuva Türkçesi <i>keden</i>
Arapça <i>ḥādir</i>	Türk lehçeleri (?)	Tuva Türkçesi <i>adır</i>
(IV) Arapça >> ? >> Tuva Türkçesi		
Arapça <i>‘araq</i>	?	Tuva Türkçesi <i>araga</i>
Arapça <i>ḥatt</i>	?	Tuva Türkçesi <i>haçı</i>

B) “(IV) Arapça >> ? >> Tuva Türkçesi” maddesindeki sözcüklerin hangi aracı dilin vasıtasıyla Tuva Türkçesine girdiği belirlenememiştir. Bu konuyla ilgili olarak sadece bu sözcüklerin Tuva Türkçesine Arapçadan doğrudan alıntı olmadıkları konusunda kanaatimiz kesindir. Şimdilik aracı dilin hangisi olduğu hususu belirsizliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Arıkoğlu, E. – Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TTS)

- Arıkoğlu, E. – Alimova, C. – Askarova R. – Selçuk, B. K. (2017). *Kırgızça-türkçö sözdük [Kırgızca- Türkçe Sözlük], I, A-J*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. **(KırTS-I)**
- Bol'soy akademiçeskiy Mongol'sko-russkiy slovar' v çetiryoh tomah.* (2001). T 2, D-O, Moskva. **(BAMRS-II)**
- Çernih, P. Ya. (1999). *İstoriko-Etimologiçeskiy Slovar' Sovremennogo Russkogo Yazıka. Tom II, Pantsir'-Yaşçur*, Moskva: İzdatel'stvo "Russkiy Yazık".
- Etimologiçeskiy slovar' Mongol'skih yazıkov.* (2015). Tom I, A-E, Moskva. **(ESMY-I)**
- Etimologiçeskiy slovar' Mongol'skih yazıkov.* (2018). Tom III, Q-Z, Moskva. **(ESMY-III)**
- Fasmer, M. (1986). *Etimologiçeskiy slovar' Russkogo yazıka. Tom I (A-D)*, Moskva: "Progres". **(ESRY-I)**
- Fasmer, M. (1986). *Etimologiçeskiy slovar' Russkogo yazıka. Tom II (E-Muj)*, Moskva: "Progres". **(ESRY-II)**
- Fasmer, M. (1987). *Etimologiçeskiy slovar' Russkogo yazıka. Tom III (Muza-Syat)*, Moskva: "Progres". **(ESRY-III)**
- Gürsoy-Naskali, E. – Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **(ATs.)**
- Gürsoy-Naskali, E. – Butanayev, V. – İsina, A. – Şahin, E. – Şahin, L. – Koç, A. (2007). *Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **(HTs.)**
- Khabtagaeva, B. (2009). *Mongolic Elements in Tuvan*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (çev.: Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **(MTs.)**
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer wortschatz (mit alttürkischen und mongolischen Parallelen) [Tuvacanın Sözarlığı (Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. **(TW)**
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pomorska, M. (2005). Arabic loanwords in Chulym. *Rocznik Orientalistyczny*. 2005, T. LVIII / Z. 1, 141-147.
- Radlov, V. V. (1911). *Opit slovaryu tyurkskih nareçiy. Tom IV*, St. Pétersbourg. **(RSL-IV)**
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. **(VEWT)**
- Rassadin, V. İ. (1980). *Mongolo-buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah*. Moskva.
- Rassadin, V. İ. (1978). *Morfologiya Tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveşçenii*. Moskva.
- Rassadin, V. İ. (1995). *Tofalarsko-russkiy slovar'*. İrkutsk. **(TofRS)**
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. – Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt ağızı sözlüğü*. (çev.: Şükrü Halûk Akalın, Çaştegin Turgunbayev), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **(TAS)**
- Saxa tılın bıhaarılaax tıld'ıta [Tolkoviyy slovar' Yakutskogo yazıka]*. (2004). Tom I, A, Novosibirsk: "Nauka" **(STBT-I)**

- Saxa tılın bıhaarulaax ulaxan tıld'ıta [Bol'soy tolkoviy slovar' Yakutskogo yazıkı].* (2012). Tom IX, S-H, Novosibirsk: "Nauka". **(STBUT-IX)**
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obşçetyurksiye i mejtyurksiye osnovi na glasnie). Tom I*, Moskva. **(ESTYa-I)**
- Stachowski, M. (1995). Arabische Etymologien in Der Geschichte der Jakutischen Wortforschung. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze*. 1995, 117, 125-132.
- Stachowski, M. (2006). Arabische lehnwörter in den jennisj-sprachen des 18. jahrhunderts und die frage der sprachbünde in Sibirien. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. 123, 155-158.
- Stachowski, M. (1992-93). Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türksprachen. *Folia Orientalia*, 29, 247-259.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków.
- Steingass, F. J. (1963). *A comprehensive Persian-English dictionary*. London: Routledge & Kegan Paul Limited. **(St.)**
- Tannagaşeva, N. N. K. – Akalın, Ş. H. (1995). *Şor sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları. **(ŞŞ)**
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy slovar' Tuvinskogo yazıkı. Tom I, A-B*, Novosibirsk: "Nauka". **(ESTY-I)**
- Tatarintsev, B. İ. (2002). *Etimologičeskiy slovar' Tuvinskogo yazıkı. Tom II, D, Yo, İ, Y*, Novosibirsk: "Nauka". **(ESTY-II)**
- Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologičeskiy slovar' Tuvinskogo yazıkı. Tom III, K-L*, Novosibirsk: "Nauka". **(ESTY-III)**
- Tatarintsev, B. İ. (2008). *Etimologičeskiy slovar' Tuvinskogo yazıkı. Tom IV, M, N, O, Ö, P*, Novosibirsk: "Nauka". **(ESTY-IV)**
- Tenişev, E. R. (ed.) (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva. **(TuvRS)**
- Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıkı*. (2003). Tom I, A-Y, Novosibirsk: "Nauka". **(TSTY-I)**
- Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıkı*. (2011). Tom II, K-S, Novosibirsk: "Nauka". **(TSTY-II)**
- Vladimirtsov, B. (1930). Arabskie slova v mongol'skom. *Zapiski kolegii vostokovedov*. Tom V, 73-82.
- Wehr, H. (1976). *A dictionary of modern written Arabic*. ed. J. Milton Cowan, New York: Spoken Language Services, Inc., Ithaca. **(Wehr)**

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.